Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.22090204

پزیشكیی میللی توێژینەوەیەكی ئەنثرۆپۆلۆجییە لە شاری سلێمانی

خەڵات محسن جلال

جوان بختیار بهاءالدین

Article Info

Received: February,2022
Accepted : April,2022
Published :June ,2022

Keywords

پزیشكی میللی، پزیشكی نوێ، گیادەرمانە، چارەسەكاری میللی، پیشەی بۆماوەیی، تەندرووستی، كەلتوور.

Corresponding Author

jwan.bahaulddin@univsul.edu.iq

پوختە

مرۆڤایەتی بەگشتی خاوەنی كەلتووری تایبەت بە خۆیانن، كە ئەو كەلتوورە بە یەكێك لە شێوازەكانی ژیانی هەر كۆمەڵگەیەك دادەنرێت؛ چونكە كۆمەڵگە بەهۆی كەلتوورەكەیەوە دەناسرێت و لە كۆمەڵگەیەكی دی جیادەكرێتەوە، بۆیە پەیوەندییەكی بەهێز هەیە لەنێوان كەلتوور و كۆمەڵگە، لەبەرئەوەشە كە كەلتوور بووە بە جێی بایەخی سەرجەم زانایانی ئەنثرۆپۆلۆجی. هاوكات تەندرووستییەكی باشیش بە یەكێك لە لایەنە گرنگەكانی ژیان دادەنرێت، بۆیە ئەنثرۆپۆلۆجییەكان بایەخێكی زۆریان بە لایەنی تەندرووستی و لەشساغی داوە كە پەیوەندی بە كەلتووری باوی كۆمەڵگاوە هەیە.

ئەم توێژینەوەیەش دەربارەی پزیشكیی میللییە، كە هەزاران ساڵە ناسراو و بەربڵاوە و، هەنووكەش پیادە دەكرێت، كەسانی سەرقاڵ بەم پیشەیەوە بەشدارییەكی زۆریان لە باشتركردنی تەندروستی مرۆڤایەتییدا هەبووە، بەتایبەتی ئەو كەسانەی كە هەستاون بە پێشكەشكردنی خزمەتگوزاری چاودێری سەرەتایی، ئەمەش بابەتێكی زیندووە و بەكارهێنانی شێوازێكی چارەسەرییە كە خەڵكی لەكاتی دووچاربوونیان بە نەخۆشی ڕەچاوی دەكەن. بایەخی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە كە دەبێتە سەرچاوەیەكی زانیاری لەبواری ئەنثرۆپۆلۆجیای پزیشكییدا، لەبەرئەوەش یەكەم توێژینەوەی ئەنثرۆپۆلۆجییە بەزمانی كوردی سەبارەت بەم بابەتە ئەنجام بدرێت. توێژینەوەكە دابەشكراوە بۆ دوو بەشی سەرەكی، لە بەشی یەكەمدا، تیشك خراوەتەسەر پزیشكیی میللی و، چەند تەوەرێكی لەخۆگرتووە: پزیشكی میللی و پزیشكی نوێ، مێژوو و سەرهەڵدانی كاری پزیشكی میللی. هاوكات لەم بەشەدا پزیشكی میللی لە چەند ڕوویەكەوە خراوەتەڕوو، ئەوانیش: پزیشكی میللی وەك پیشەیەكی بۆ ماوەیی، پزیشكی میللی وەك بەشێك لە كلتووری كۆمەڵگە، پزیشكی میللی وەك چارەسەرێك بۆ لایەنی دەروونی، پزیشكی میللی لەڕووی ئایینییەوە. هەرچی بەشی دووەمە؛ تیشكخراوەتە سەر ڕەهەندەكانی چارەسەری میللی، كە تیایدا ئاماژە بە نەخۆشی و چارەسەری میللی دەكات، هاوكات باسی دیارترین ئەو نەخۆشیيانە دەكات كە چارەسەری میللییان بۆ دەكرێت. لە كۆتاییدا توێژەر ئاماژەی بە چەندین دەرئەنجام و پێشنیار و ڕاسپاردە.

پێشەکی:

هەموو کۆمەڵگەیەك خاوەنی کلتووری تایبەت بەخۆیەتی، کلتوور بەشێوازی ژیانی گەلێك یاخود کۆمەڵگەیەك دادەنرێت و کۆمەڵگە بەهۆی کلتوورەکەیەوە دەناسرێت، کلتوور کۆی شێوازەکانی رەفتار و هونەر و بیروباوەڕ و دابونەریت و سەرجەم بەرهەمی کار و فیکری مرۆیی و چالاکی فکریی و هونەرییە، یاخود گەشەی ئەقڵ و رۆشنبیربوونە، ئاشکرایە پەیوەندییەکی بەهێز لەنێوان کلتوور و کۆمەڵگەدا هەیە، ئەو خاسێتانەی کە دەبنە بنەما بۆ کۆمەڵگەیەك هەمان ئەو خاسێتانەن کە کلتوور بەرهەم دێنن، هەر لەبەرئەمەیە کە کلتوور جێی بایەخ و گرنگی پێدانی سەرجەم بەش و لقەکانی ئەنترۆپۆلۆجیایە، تەنانەت هەندێك بەسیستمێکی سەربەخۆی لە بونیادی کۆمەلایەتیدا، دادەنێن.

ئەم بابەتەی بەردەستتان توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆجیە دەربارەی پزیشکیی میللی، کەماوەی هەزاران ساڵە ناسراوە و بەربڵاوە، هاوکات ئێستاشی لەگەڵ بێت پیادە دەکرێت، لەکاتێکدا کەسانی سەرقاڵ بەم پیشەیەوە بەشداریەکی زۆریان لە باشترکردنی تەندروستی مرۆڤایەتیدا کردووە، بەتایبەتی ئەو کەسانەی کە هەستاون بە پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری چاودێری سەرەتایی، کە ئەمەش بابەتێکی زیندووە و بەکارهێنانی شێوازێکی چارەسەرییە کە خەڵکی لەکاتی دووچاربوونیان بە نەخۆشی ڕەچاوی دەکەن، شایانی باسە ئەم بابەتە ڕەنگدانەوەی هەیە لەبواری ئەنترۆپۆلۆجیای (پزیشکی و کلتووری و دەروونی).

لەم پێشەکییەدا ڕەگەزەکانی توێژینەوەکە و ڕێکارە میتۆدییەکانیش دەخەینەڕوو. توێژەر هەستاوە بەدابەشکردنی توێژینەوەکە بۆ سێ بەشی سەرەکی، کە لە **بەشی یەکەمدا**، تیشك خراوەتەسەر پزیشکیی میللیی، ئەم بەشە خۆی لەچەند تەوەرێکدا دەبینێتەوە ئەوانیش: پزیشکی میللیی و پزیشکی نوێ، پزیشکی میللیی وەك پیشەیەکی بۆ ماوەیی، پزیشکی میللیی لەڕووی ئاینییەوە.

هەرچی **بەشی دووەمی** توێژینەوەکەیە، تیشك دەخاتە سەر ڕەهەندەکانی چارەسەری میللیی، ئەم بەشەش لەلای خۆیەوە ئاماژە بە نەخۆشی و چارەسەری میللیی دەکات، هاوکات باسی دیارترین ئەو نەخۆشییانە دەکات کە چارەسەری میللییان بۆ دەکرێت سەرباری باسکردنی هۆکاری سەردانیکردنی نەخۆش بۆ لای چارەسەرکاری میللیی.

بەڵام لە **بەشی سێیەمدا** کۆتایی توێژینەوەکە دەخرێتەڕوو، کە پێکدێت لە دەرئەنجام و پێشنیار و ڕاسپاردە و لیستی سەرچاوەکان. سەرباری دانانی پوختەی توێژینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.

بابەتی توێژینەوە

کێشەی توێژینەوە بەیەکێك لەڕەگەزە سەرەکیەکانی توێژینەوە دادەنرێت، کە دەرئەنجامی هەستکردنە بە ناڕوونی بابەتێك، کێشەیەك، پرسێك، دیاردەیەك لای توێژەر، ئەو هەستە پاڵ بە توێژەرەوە دەنێت بۆ ئاشکراکردنی ئەو ناڕوونییە، هاوکات دیاریکردنی بابەتی توێژینەوە لەگرنگترین قۆناغەکانی توێژینەوەی زانستییە. لەگەڵ ئەوەشدا دیاریکردنی بابەتی توێژینەوە کارێکی ئاسان نییە، بەجۆرێك توێژەرانی زانستی جەخت لەوە دەکەنەوە کە هەڵبژاردنی بابەتی توێژینەوە و دیاریکردنی، لەوانەیە قورسترێت لەدۆزینەوەی چارەسەر بۆی. کەواتە بابەتی توێژینەوە هەڵوێستی توێژەرە بەرامبەر دیاردەیەك، کێشە و گرفتێك یاخود پرسیارێك کە پێویستی بە مشتومڕ و بەدواداچوون و وەڵام و تاوتوێکردن و لێکدانەوەی زیاتر هەیە، کە ئەمەش پێویستی بەهەوڵی بێوچانی توێژەر هەیە بۆ گەیشتن بە وەڵامی پرسیار و ڕاستییە زانستییەکان. بابەتی ئەم توێژینەوەیەش کە توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆجیە دەربارەی (پزیشکیی میللی لە شاری سلێمانی) تیایدا هەوڵی دۆزینەوەی وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە دەدەین:

١. لەپزیشکی میللییدا چۆن نەخۆشەکان دیاریدەکرێن و شێوازی چارەسەریەکان چۆنن؟
٢. خەڵکی زیاتر بۆ چی جۆرە نەخۆشیەك پەنا دەبەنەبەر پزیشکیی میللی؟
٣. چی هۆکارێك وا دەکات کە نەخۆش سەردانی پزیشکی میللی بکات؟
٤. زۆرترین ئەو خەڵکانەی کە سەردانی پزیشکی میللی دەکەن لە چ ئاستێکی تەمەندان؟
٥. ئایا ئەمە پیشەیەکی بۆماوەیی و خێزانییە یاخود پیشەیەکی تاکە کەسییە؟
٦. ئایا ئەو چارەسەریانەی کە پێشکەشدەکرێن لەسەر بنەمای ئەزموونە یاخود لەسەر بنەمای زانستیە؟

گرنگی توێژینەوە

توێژینەوەکان لە هەر بوار و لایەنێکدا بن گرنگی و بایەخی خۆیان هەیە و بۆ خزمەتکردنە بەزانست و ڕەوتی ژیانی مرۆڤەکان، گرنگی توێژینەوە لەکەمی توێژینەوە دەربارەی بابەتێك، یاخود زیادکردنی زانیاری نوێ بۆ بابەتێك سەرچاوە دەگرێت[1]. بۆیە دەکرێت بڵێین گرنگی ئەم توێژینەوەیە ئەمانەن:

١) لە ژیانی مرۆڤدا هیچ شتێك هێندەی تەندروستی، گرنگی جەوهەری نییە، لایەنی تەندروستی مرۆڤ هەر لەمنداڵی تا دەگاتە مردن ڕەهەندێکی کۆمەڵایەتی گرنگی هەیە، لەبەرئەوە گرنگی توێژینەوەکە لێرەدا مامەڵەکردنە لەگەڵ ئەم لایەنە گرنگەی ژیان.

٢) بایەخی ئەم توێژینەوەیە لەڕووی تیۆرییەوە لەوەدایە دەبێتە سەرچاوەیەکی زانیاری لەبواری ئەنترۆپۆلۆجیادا، لەبەرئەوە بەگوێرەی توانا هەوڵماندداوە شتێکی نوێ بەزمانی کوردی بخەینە کتێبخانەی کوردییەوە.

٣) یەکێك لە گرنگترین ئەو پرەنسیپانەی مرۆڤ بۆ تەندرووستییەکی باش و ساغلەم ڕەچاوی دەکات، بابەتی بەکارهێنانی دەرمانی سرووشتی و دوورکەوتنەوەیەتی لە ماددەی کیمیایی؛ کەوابو بوونی بابەتێکی وەها کە بایەخ بەو لایەنە بدات گرنگییەکی ئێجگار زۆری هەیە و لای زۆرێك لە خەڵکی پەسەندکراوە.

٤) چارەسەرە میللییەکان؛ لە چارەسەری نەخۆشییەکاندا بەشدارن، ئەم توێژینەوەیە ئاشناکردنی ئەو چارەسەرانەیە بە تاکەکانی کۆمەڵگەی کوردی، سوودگەیاندە بە ژینگەی سرووشتی کوردستان.

ئامانجی توێژینەوە

ئامانج لەئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لەمانەی خوارەوە:

---

(1) سهیل رزق دیاب، مناهج البحث العلمی، (د-ط)، فلسطین، ٢٠٠٣، ص٣٩.

١) خستنەڕووی پیادەکردنی پزیشکی میللی لە کۆمەڵگەی کوردیدا.
٢) خستنەڕووی جۆری نەخۆشییەکان و شێوازی چارەسەرییەکان.
٣) دەرخستنی ئەو نەخۆشیانەی بەڕێژەیەکی زیاتر لە نەخۆشییەکانی تر پەنا دەبەنە بەر پزیشکی میللی.
٤) دیاریکردنی ئەو تەمەنانەی کە زۆرتر سەردانی پزیشکی میللی دەکەن.

ئاستەنگ و گرفتەکانی بەردەم توێژەر:

١) کەمی سەرچاوە لەسەر بابەتی توێژینەوەکە.
٢) پێنەدانی زانیاری لەلایەن ئەندامان و نمونەی توێژینەوەکە.
٣) شاردنەوە و دەرنەخستنی هەندێك لە زانیارییەکان لە لایەن هەندێك لە پزیشکە میللییەکانەوە.
٤) نەبوون و تۆمارکردنی زانیاری لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی تەندروستی ئەمە ئەرکی توێژەری قورسترکرد.

کۆمەڵگەی توێژینەوە

کۆمەڵگەی توێژینەوە ئاماژەیە بۆ گشت ئەو کەس و دیاردانەی کە بابەتی توێژینەوەکە پێکدەهێنن، هەروەها هەموو ئەو ڕەگەز و توخمانەش لەخۆدەگرێت کە پەیوەندیان بەبابەتی توێژینەوەکەوە هەیە و لە خەسڵەتێکی تێبینیکراودا هاوبەشن[٢].

لەم توێژینەوەیەدا کۆمەڵگەی توێژینەوەکە بریتیە لە **شاری سلێمانی**، کە لە ساڵی ١٧٨٤ لەلایەن ئیبراهیم پاشای بابانەوە ئاوەدان کراوەتەوە. ئیبراهیم پاشا شارەکەی بە ناوی باوکییەوە _سلێمان پاشا_ ناوناوە. پاش ڕووخانی میرنشینی بابان لەساڵی ١٨٥١ وە لەناوچوونی دەوڵەتی عوسمانی لە جەنگی جیهانی یەکەم، شاری سلێمانی دەخرێتە سەر ئێراقی پاشایەتی.[٣]

میتۆدەکانی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە پشت دەبەستێت بەمیتۆدی ئەنثرۆپۆلۆجی لەگەڵ سودوەرگرتن لەچەند میتۆدێکی دیکەی وەك میتۆدی مێژوویی و بەراوردکاری و ئەثنۆگرافی:

یەکەم: میتۆدی ئەنثرۆپۆلۆجی

میتۆدی ئەنثرۆپۆلۆجی واتە وەصفی واقع وەك ئەوەی کە هەیە، ئەویش بەبەدەستهێنانی چەندین بەڵگە و گەواهی لەواقعی کۆمەڵگەی توێژینەوەکە. ئەم میتۆدە؛ توێژینەوەی ڕێڕەوی گەشەکردنی مرۆڤایەتییە لە دوو لایەنەوە لایەنی بایۆلۆجی و لایەنی کلتووری[٤]. هاوکات میتۆدی ئەنثرۆپۆلۆجی میتۆدێکی گشتگیرە لەتوێژینەوەی مرۆڤدا کەتەنها بەتوێژینەوەی لایەنێك یان دیاردەیەك لە دیاردە ئاڵۆزەکانی ژیانی مرۆڤ ناوەستێ بەڵکو توێژینەوە دەکات لە لایەنی بایۆلۆجی و کۆمەڵایەتی و لەڕابردووی دوور یان نزیك، یاخود ئێستا، کە پشتدەبەستێت بەتێبینیکردن و ژیانکردن بەشێوەیەکی کردەیی لەگەڵ بابەتی توێژینەوەکە، هاوکات شیکردنەوە و ڕوونکردنەوەی بابەتەکە بەشێوەیەکی چڕ و ورد[٥].

دووەم: میتۆدی مێژوویی

یەکێکە لەو میتۆدانەی کە لە توێژینەوە کۆمەڵایەتییەکاندا بایەخ و گرنگی خۆی هەیە، هەندێك سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن کە ناتوانرێت توێژینەوەی ئەنثرۆپۆلۆجی توێژینەوەیەکی تەواو سەرکەوتوو بێت بەبێ پشتبەستن بە مێژوو، بەو مانایەی تێگەیشتنی هەر دیاردەیەك لەکاتێکی دیاریکراودا پێویستە بگەڕێینەوە بۆ ڕابردوو گۆڕانکاریی و فراوانبوونی بەپێی کات بخەینەڕوو[٦]. دەتوانین بڵێین میتۆدی مێژوویی هاوکاریمان دەکات لە دۆزینەوە و دەرخستنی لایەنی سروشتی مرۆیی لە ڕابردوودا، هاوکات ئەم میتۆدە لەژیانی هاوچەرخدا بەکاردەهێنرێت؛ چونکە ژیانی ئێستا درێژکراوەی ژیانی ڕابردووە، توێژینەوەکانیش تەواو کامڵ نابن بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەو ژیانە ڕابردووە[٧].

سێیەم: میتۆدی بەراوردکاری

ئەم میتۆدە جەختدەکاتەوە لەسەر بەراوردکردنی لایەنە لەیەکچوو و جیاوازەکانی نێوان دیاردەیەك بە مەبەستی دەرخستنی ئەو هۆکارانە یان ئەو بارودۆخانەی کە ڕۆڵیان هەبووە لەڕوودانی ئەو دیاردەیەدا. ئەم میتۆدە بەکاردەهێنرێت بۆ زانینی ئەو گەشەکردن و گۆڕانکارییانەی کە لەو دیاردەیەدا ڕووی داوە، هاوکات لەڕێگەی ئەم میتۆدەوە توێژەر هەڵدەستێت بە پۆلێنکردنێکی وورد بۆ کلتوور لەکۆمەڵگەی گشتی توێژینەوەدا[٨].

بەکارهێنانی میتۆدی بەراوردکاری لەم توێژینەوەیەدا مەبەست لێی بەراوردکردنی پزیشکی میللییە بە پزیشکی نوێ یان فەرمی.

چوارەم: میتۆدی ئەثنۆگرافی

ئەم میتۆدە؛ لە توێژینەوەی پەسنیدا بەکاردەهێنرێت بۆ شێوازی ژیانی کۆمەڵگەیەك یان نەتەوەیەك، یان بۆ وەصفکردن و خستنەڕووی تایبەتمەندییە کلتوورییەکان، لە ڕێگەی ئەم میتۆدەوە وەصفی بابەتە کلتوورییەکانی کۆمەڵگەی توێژینەوە دەکرێت. میتۆدی ئەثنۆگرافی وەصفی ڕاستییەك دەکات کە چەندین بەڵگە و گەواهی دەخاتەڕوو لە ڕێگەی بینین بە بەشداری، کە وەها لەتوێژەر دەخوازێت بەشێوەیەکی کردەیی و مەیدانی لەگەڵ بابەتی توێژینەوەکەدا بژی و جەخت بکاتەوە لەسەر زانیاری تەواوەتی لەژیانی تایبەتی خەڵکەکە[٩].

---

[٢] سابیر بۆکانی، میتۆدی توێژینەوەی زانستی، چ١، خانەی چاپی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٦، ل١٢٥

[٣] مەسعود مەحمود حەسەن: شاری سلێمانی(١٩٨٨-٢٠٠٣) "توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە"، نامەیەکی ماستەرە و پێشکەشی بە (بەشی مێژووی کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی)ی کراوە، ٢٠١٨، (بڵاونەکراوەتەوە) ل ٣٧_٤٢.

[٤] محمد بن صالح العساف، المدخل الى البحث فی العلوم السلوكية، مكتبة العبيكان، الرياض، ٢٠١٠، ص٢٠١.

[٥] عبدالحميد لطفى، الانثروبولوجية الاجنماعية، دارالمعارف، القاهرة، ١٩٨٤، ص٤٩.

[٦] فاروق احمد مصطفى و محمد عباس ابراهيم، المناهج الانثروبولوجية و تطبيقاتها الميدانية، دار المعرفة الجامعية الاسكندرية، مصر، ٢٠١٠، ص٥٤.

[٧] معن خليل عمر، الموضوعية والتحليل فی البحث الاجتماعی، دار الافاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٣، ص٤٧-٤٨.

[٨] مصطفى خلف عبدالجواد، قراءات معاصرة في نظرية علم الاجتماع، مراجعة الترجمة: محمد الجوهري، مركز البحوث والدراسات الاجتماعية، كلية الاداب – جامعة القاهرة، ٢٠٠٢، ص٨٦.

[٩] زيتون كمال، تصميم البحوث الكيفيه و معالجه بياناتها الكترونيه، عالم الكتب، قاهرة، ٢٠٠٦، ص٣٠٦.

لەم توێژینەوەیەدا میتۆدی ئەنثوگرافی بەکاردەهێنرێت بۆ گەیشتن بە تێگەیشتنێکی قووڵ لەلای ئەو تاکانەی کە ئینتیمایان بۆ ئەو چارەسەرییانە هەیە کە پزیشکی میللی پێیان دەبەخشێت.

ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری

1) **سەرنجدان بەبەشداریکردن:** یەکێکە لەئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری، کە هەڵدەستێ بە چاودێری و بینین و چاوپێکەوتنی تاکەکانی کۆمەڵگە دەربارەی بابەتی توێژینەوەکە[10]. توێژەر ئەم ئامرازەی بۆ وەرگرتنی زۆرترین زانیاری واقعی و مەیدانی، بەکارهێناوە.

2) **چاوپێکەوتن:** چاوپێکەوتن ئامازەیە بە گفتوگۆی نێوان توێژەر و بەشدار لەچاوپێکەوتنەکەدا، توێژەر هەوڵدەدات کۆی داتا و زانیارییەکان لەسەر رودا و رەفتار و ئاراستەکان و راستیە دیاریکراوەکان کۆبکاتەوە[11]. لەم توێژینەوەیەدا توێژەر چاوپێکەوتنی لەگەڵ خاوەن پیشە (پزیشکە میللییەکان) و خەڵك (نەخۆش)، بەمەبەستی کۆکردنەوەی زۆرترین زانیاری، ئەنجامداوە.

3) ئاماری کۆمەڵەی رووەکناسانی کوردستان بۆ ئەو کەسانەی کە مۆڵەتیان هەیە (مۆڵەتی پزیشکی میللی)، (فرۆشتنی گیا و دەرمانی سرووشتی).

بوارەکانی توێژینەوە

دیاریکردنی بوارەکانی توێژینەوە یەکێکە لەرەگەزە میتۆدیەکان، لەزۆربەی توێژینەوە کۆمەلأیەتی و پەروەردەییەکاندا وەك بابەت و گرنگی و ئامانجی توێژینەوەکان، بوارەکانیش دیاریدەکرێن[12]. بوارەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتین لە:

بواری جوگرافی: مەبەست لێی سنوری جوگرافیای ئەنجامدانی توێژینەوەکەیە، کە شاری سلێمانی دەگرێتەوە.

بواری مرۆیی: خاوەن پیشە (پزیشکی میللی) و نەخۆشەکانن.

بواری مێژوویی: واتە کاتی دەستپێکردنی توێژینەوەکە و کاتی تەواوبوونی توێژینەوەکەیە. ١٨/١٠/٢٠٢٠ _ ١٤/ ٧/ ٢٠٢١.

بەشی یەکەم: پزیشکی میللی

یەکەم: پزیشکی میللی و پزیشکی نوێ

هەر لەدێر زەمانەوە لەکۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا، کاتێ مرۆڤ لە دارستان و تاریکی ئەشکەوتەکاندا ئازار زۆری بۆ هێناوە بانگی لە فریادرەسێك کردووە کە چارەسەری بکات، بۆ ئەمەش پشتی بەهێزە غەیبی و نادیارەکان بەستووە، مێژوونوسان و زانایان و توێژەران رای جیاجیان هەیە هەندێك دەڵێن هەر لەگەڵ دروستبوونی مرۆڤ، پزیشکیش بوونی هەبووە، هەندێکیش دەڵێن پزیشکی پرۆسەیەکی نوێیە، بەڵام زۆربەشیان پێیانوایە سەرجەم ئامرازو شێوازی چارەسەری سەرەتایی بەرئەنجامی ئەو هەوڵە یەك لەدوای یەکانەیە کە لە میانەی (ئەزموون و هەڵەو پشت بەستن بەو شارەزابوونەی لەرێگەی چەندبارە بەکارهێنانی چارەسەرێك) پێی هەستاون[13].

بۆیە دەتوانین بڵێین سەرەتای سەرهەڵدانی مەعریفەی پزیشکی لەو هەوڵ و ئەزموونانەوە سەریهەڵداوە، کە لەبواری تەندرووستی و نەخۆشییدا هاتوەتەکایەوە، بەئەندازەیەك چارەسەرکارەکان (المعالجون) بەشێوەیەکی رێکخراو پەیوەندیان لەنێوان هۆکاری نەخۆشی و شێوازی چارەسەرکردنەکە گرێداوە[14].

پزیشکی میللی لقێکە لە لقەکانی ئەنثرۆپۆلۆجیای پزیشکی، کە جێی بایەخی زۆرێك لەزانایانی ئەنثرۆپۆلۆجیایە بەتایبەت لای گەلانی نارۆژئاواییەکان، بۆیە هەرخودی زانایانی ئەنثرۆپۆلۆجیا ناوێکی فەرمیان بۆ پزیشکی میللی دانا و کردیانە بەشێك لە پسپۆری خۆیان.[15]

زانایانی ئەنثرۆپۆلۆجیا پێیان وایە پزیشکی میللی کۆمەڵێك بیروباوەڕ و پێڕەوکردنە کە پەیوەندی بەنەخۆشەوە هەیە و دەرهاویشتەی ئەو گەشەسەندنە کلتوورییە کەبەدەرە لە چوارچێوەی تێڕوانینی پزیشکی نوێ.[16]

پزیشکی میللی بەکۆمەڵێك راو و بۆچوونی تەقلیدی دەربارەی نەخۆشی و چارەسەر ناسراوە، کە پەیوەندی بەرەفتار و پراکتیزەکردنی پەیوەست بە خۆپارێزی و نەخۆشییەوە هەیە، ئەمە سەرباری چاوپۆشیکردن لە نەسەقە فەرمییەکەی[17].

کەواتە پزیشکی میللی بەکارهێنانی شێوازێکی چارەسەرییە، کە خەڵکی رەچاویان کردووە، ئەویش بە پشتبەستن بە خەڵکانێکی پێش خۆیان کە پاشخانێکی بۆماوەیی کۆمەڵایەتیان لەبواری تەندروستی و نەخۆشیدا هەبووە.

زانایان: پزیشکی میللییان بەسەر چەند گرووپێکدا دابەشکردووە، ئەوانیش:

- چارەسەرکاران لەو پێداویستییانەی لەماڵدا بەردەستن، چارەسەی نەخۆشەکانیان پێکردووە. وەك چارەسەری بە بۆنکەوتن، ترسانی منداڵ ..
- پیادەکردنی پزیشکیی لە رێگەی بۆ ماوەییەوە، وەك لە گەچگرتنی ئێسك، چاککردنەوەی شکاویی، یان شکان و ئاوسانی سەرەتایی، شێلان، کەڵەشاخ.

---

(١٠) فتحيه محمد ابراهيم و مصطفى حمدى الشنوانى، مدخل الى مناهج البحث فى علم الانسان " الانثروبولوجيا "، دار المريخ للنشر، الرياض، السعوديه، ١٩٨٨. ص١٨٥.

(١١) موفق الحمدانى و اخرون، مناهج البحث العلمى، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، اردن، ٢٠٠٦، ص٢٢٦.

(١٢) إحسان محمد الحسن، مناهج البحث الاجتماعى، دار الوائل للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، ٢٠٠٥، ص٦٥.

(١٣) راجي عباس التكريتي، الإسناد الطبي في الجيوش العربية الإسلامية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٤، ص ١٧.

(١٤) حازم البكري، العقاقير الشعبية والأدوية العطارية، دار الحرية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨١، ص ١٠٥.

(١٥) محمد الجوهري و آخرون، علم الاجتماع الطبى، ط١، دار المسيرة، عمان، ٢٠٠٨، ص٧٧.

(١٦) مصدر نفسه، ص٧٨.

(١٧) حسن الخولي، الريف والمدينة في المجتمعات العالم الثالث، دار المعارف للطباعة والنشر، القاهرة – مصر، ١٩٨٢، ص ١٦١

- چارەسەریی بە گیادەرمانە: بریتییە لە شارەزاترین و بەئەزموونترینی ئەو کەسانە، کە خاوەنی زانیارییەکی زۆرن دەربارەی ڕووەکی پزیشکیی.
- چارەسەرکردن بە سرووت و کەشە ئایینییەکان.
- چارەسەرکردن بە کرمی زالو.
- فاڵگرتنەوە (العراف): ئەوانەن کە نەخۆشییەکە دیاری دەکەن[(١٨)].

کەوابوو لەم دابەشکردنەوە دەتوانین بڵێین بەگوێرەی بەکارهێنانی جۆری چارەسەریەکە، جۆرەکانی پزیشکیی میللییش جیاواز دەبن. ئەمەش بەو مانایەی ئەو کەسەی کە ئەزموونکارێکی میللی کەڵەشاخە جیاوازە لەو کەسەی ئەزمونکارێکی شکاوییە .لەکاتێکدا کە چارەسەرە کیمیاییەکان توانای تەواوی کۆنترۆڵکردنی ئازاریان نییە، وا لە خەڵك دەکات بگەڕێتەوە بۆ چارەسەرە میللییەکان، بۆ نموونە لە وڵاتی ئەڵمانیا ئامارەکان پێمان دەڵێن (٣٢_٦٤%)ی توشبوان بە هەوکردنی جومگەکان لەنێوان ساڵانی (١٩٨٧_١٩٩٢) پەنایان بۆ چارەسەری میللیی (کەڵەشاخ) بردووە، هاوکات هەندێك زانکۆی ئەمریکی و ئەوروپی ناوی کەڵەشاخیان بۆ لیستی پرۆگرامەکانی خوێندنی پزیشکی زیاکردووە، لەسەدا شەستی کۆلێژە پزیشکییەکانی ئەمریکا کەڵەشاخ دەخوێنن وەك یەکێك لە شێوازەکانی پزیشکی میللیی، هەروەها لە بەریتانیا چارەسەر بەدەرکردنی خوێن لەهەردوو زانکۆی (هارڤارد) و سەنتەری پزیشکی (جۆنز هوبکنز) کە یەکێکە لە پلە بەرزترین سەنتەرە پزیشکییەکانی جیهان، جێبەجێدەکرێت.[(١٩)] کەواتە دەکرێت بوترێت لەگەڵ ئەوەی خەڵکی چارەسەری زانستی و کیمیایی بەکاردەهێنێت، بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا کەڵەشاخ، کە لە وێنەی ژمارە (١)دا خراوەتەڕوو، وەك یەکێك لە چارەسەرە میللییەکان بەربڵاو بووە و چەندەها کەسانی ناوداری کۆمەڵگەی کوردی و یاریزانانی بەشە جیاوازەکانی وەرزشیی لە جیهاندا، بۆ چارەسەرکرنی نەخۆشی و هەوکردنی جومگەکان بەکاریان هێناوە.

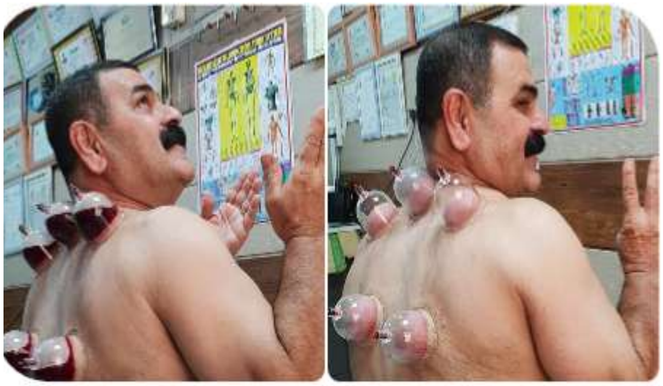

وێنەی ژمارە (١) کەڵەشاخگرتنی هونەرمەندی کورد زاهیر جلال دەخاتەڕوو

دووەم: پزیشکیی میللی وەك پیشەیەکی بۆ ماوەیی

یەکێك لە گرنگترین لایەنە مەعریفی و بەها کلتوورییەکانی پزیشکی میلليی خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە وەك سیستمێکی چارەسەرکاری تەماشا دەکرێت و پشتی بەچەند شێواز و ڕەفتارێکی ئاسایی بەستووە و دەتوانێت ڕووبەڕووی نەخۆشی ببێتەوە، هاوکات پزیشکیی میللییش پێویستی بە شارەزای کەڵەکەبوی چەندین ساڵ هەیە، کە نەوە لە دوای نەوە دەگوازرێتەوە و، لە ڕێگەی شارەزایی و مەعریفەی تەواو بەکار و پیشەکەیەوە بەدەستدێت و، چەندین جۆری گیادەرمانە و چۆنییەتی بەکارهێنانیان و سوودە تەندرووستیەکانی دەخاتەڕوو.[(٢٠)] کەواتە چارەسەرە میللییەکان لە چارەسەری نەخۆشییەکاندا بە یەکێك لەو ئەزموونانە دادەنرێت، کە لە باو و باپیرانەوە بۆ نەوەکانی دواتر گوازراوەتەوە.پزیشکیی بە توخم و پێکهاتە و شێوازەکانییەوە چەند سەدەیەکی لە تێڕامانی کارا و تیۆری زەینی نەترسانە بەسەر بردووە، بەوەی ئەزموونەکانی چەندەها جار جەختی لەسەر کراوەتەوە و تاوتوێ کراوە، جگە لە ڕاستی ئەم باوەڕ و تیۆرانە قەدەریش ڕۆڵێکی گرنگی لە دۆزینەوەی تایبەتمەندی ئەو توخم و ماددانە بینیوە، بۆ نمونە: پزیشکی عەرەبی ئیسحاقی کوڕی حونەین* باسی ئەوە دەکات کە ژنێك تووشی نەخۆشییەك بوو، پزیشکەکانی هاودەمی خۆی نائومێد بوون لە چارەسەرکردنی، ئیدی قەدەر وەها بوو چنگی لە ڕووەکی (ڕاسن)** گیر بوو، لێی خوارد و چاك بوەوە، کە وێنەکەشی لە ژمارە (٢)دا خراوەتەڕوو. دواتر لە سەر خەڵکی دیکە تاقیکردەوە و هەمان ئەنجامی دەستکەوت، بەم شێوە خەڵك ئەم دەرمانەیان ناسی کە چاکە و بەکاریان هێنا و پشتا و پشت بۆ نەوەکانی دوای خۆیانی گواستەوە.[(٢١)]

(١٨) علي المكاوي، علم الاجتماع الطبي في الوطن العربي، إسكندرية، دار المعرفة الجامعية، ١٩٩٠، ص ٢٢٦.

(١٩) صهباء محمد، کەڵەشاخ لەنێوان زانست و ئەفسانەدا، و: جەلال کەریم ئۆمەر، چاپی یەکەم، بەبێ ناوی چاپخانە و شوێن، ٢٠١٨، ل١٥-١٦.

(٢٠) ضحى بنت محمود بابللي، الطب البديل، ط١، مدينة الملك عبدالعزيز، السعودية _ الرياض،٢٠٠٧، ص ١٥.

* ئیسحاقی کوڕی حونەین ((٢١٥ - ٢٩٨ ك = ٨٣٠ – ٩١٠ز): پزیشکێکی وەرگێڕە و سوودی زۆری بە عەرەب گەیاندووە، چەندین کتێبی لەبواری فەلسە و پزیشکیدا وەرگێڕاوە بۆ عەرەبی، خزمەتی زۆری دەوڵەتی عەبباسی کردووە، کتێبگەلێکی زۆریشی داناوە، لەوانە: (الأدوية المفردة) و (اختصار كتاب أقليدس) و (آداب الفلاسفة ونوادرهم) و (تاريخ الأطباء). هەندێکیشی لە لاتینی و یۆنانییەوە وەرگێڕاوە: (كليات أرسطاطاليس)، (شرح مقالات أرسطو في علم النفس) کە تامسطیوس دایناوە، هەروەها کتێبی (عنصر الموسيقى). بە باشی زمانەکانی یۆنانیی و سریانیی و عەرەبی، زانیوە. لە دایکبوون و مردنەکەشی لە شاری بەغداد بووە و لە ئاخروئۆخری تەمەنیدا تووشی ئیفلیجی بووە، لە ساڵی ٢٩٩دا کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: ابن خلكان (٦٨١ك): وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، مصدر سابق، (٢٠٥/١).

** ڕاسن: ڕووەکێکی ساڵانەی قەد کورتە و گەڵاکانی ورد و بچووکن، ڕەگێکی یاقووتی بۆن خۆشی هەیە، تامی تیژە و لە کۆندا بۆ چارەسەری نەخۆشییە جۆرا و جۆرەکان بەکاریان هێناوە. بڕوانە: ڕینهارت بيتر آن دوزي (١٣٠٠هـ): تكملة المعاجم العربية، نقله إلى العربية وعلق عليه: محمد سليم النعيمي، ط ١، ١٩٧٩_ ٢٠٠٠ م، وزارة الثقافة والإعلام، الجمهورية العراقية، (٣٠٣/٢).

(٢١) سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩١

وێنەی (٢) ڕووەکی ڕاسن

لەڕاستیدا مرۆڤەکان بۆ لابردنی ئازار و گێڕانەوەی نەخۆش بۆ باری تەندروستی سروشتی، پەنایان بردۆتەبەر هەندێ شێوازی جۆراوجۆری وەکو جادووکردن، نوشتە، ئەستێرەناسی.. یاخود بۆ ئەنجامدانی نەشتەرگەری کە هەندێك گەلانی تەقلیدی پەیڕەوی دەکەن لە گژوگیا و تۆو و هەتوان و گیراوەی ئامادەکراو و کەرەستەی چارەسەرکردنی تر. لە کوردستاندا کەسانێکی وەك (**ئیسماعیل مەحموود عەبدولکەریم سلێڤانی**، کە لە (١٨١٠_١٨٩٨ز)، پیاوێکی شارەزا بووە لە زانستی شەرعییدا و بە مەلاباش ناسراوە، کتێبی زۆری فەوتاون بەڵام چەند کتێبێکی ماون، دوو لەو کتێبانە دەستنووسی پزیشکین، یەکێکیان بەزمانی فارسییە بەناوی (**آموزش طب گیاهی براهی دانش آموزان پزشکی**: ئامۆژگاری پزشکی گیایی بۆ قوتابیانی پزشکی)، کە بریتییە لە ٧١٢ لاپەڕە و لە بەهاری ساڵی ١٩٨١دا نووسیویەتی، باس لە دەرمانە گیاییەکان و شێوازی چارەسەرکردنی دەکات بە ڕووەك و گیاپزیشکییەکانی کوردستان. هەرچی کتێبەکەی دیکەیەتی بەزمانی عەرەبییە و لە دووتوێی ٥٠٠ پەڕەدا خۆی دەبینێتەوە، بەهەمان شێوە باس لە چارەسەر بە دەرمانی گیایی دەکات، ناوبراو نەوەکانی خۆیشی فێری هەمان پیشە کردووە.[٢٢] کەوابوو دەتوانین بڵێین ئەم چارەسەریانە بۆماوەی کۆمەڵایەتین و بۆ نەوەکانی تر گوازراونەتەوە، ئەو کەسانەی کە هەڵدەستن بە پێشکەشکردنی ئەم چارەسەریانە چەند کەسێکی تریان لە خێزانەکانیاندا فێری ئەو کار و پیشەیە کردووە بۆ ئەوەی لەکاتی نەمانی ئەو پزیشکە میللییە نەوەکانیان بە جێبەجێکردنی ئەو کارانە هەستن. هەرچەندە مرۆڤ بەڕووی دینای زانست و پزیشکی نوێدا بکرێتەوە، ئەوەندەش پابەندی بیروباوەڕە کۆن و میللییەکانە و پەیڕەویی لە کار و پیشەی باو و باپیرانیان دەکەن.

سێیەم: پزیشکی میللی لەڕووی ئایینییەوە

لەڕووی ئایینییەوە شاراوە نییە، کە سەرەتای سەرهەڵدانی پزیشکی لەپەرستگا و کڵێساکانەوە بووە، هاوکات یەکێك لەو قۆناغانەی کە بابەتی پزیشکی پێدا تێپەڕی، تێکەڵکردنی بووە بە کاری جادوویی، کە قەشە و کاهینەکان پیادەی ئەو پیشەیەیان کردووە، بەڵام لەگەڵ سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلامدا، کاری جادووگری و چاوبەست و نوشتە تا ئەندازەیەکی باش کاڵبوونەوەی بەخۆیەوە بینیووە و کاری پزیشکی یارمەتی لە قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر محمد (د.خ) وەرگرتووە. پزیشکی میللی لە ڕێگەی ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ)، سودی لە ئایینی ئیسلام وەرگرتووە، کە هەم باس لە ڕێگای خۆپارێزی لە تێکڕای نەخۆشییەکان دەکەن و هەمیش لە چارەسەرکردنی، ناودارترین جۆری ئەو چارەسەریانەی بۆ نەخۆش بەکاردەهێنرێت: (کەڵەشاخ، چارەسەرکردن بە هەنگوین و ڕەشکە و خۆداخکردن بە ئاگر ..)، کە هەریەك لەم دەرمان و چارەسەریانە پشتیان بە ئایەت و فەرموودەکان بەستووە، بۆ نمونە پێغەمبەر (د.خ دەربارەی کەڵەشاخ چەندین فەرموودەی هەیە:

١) "باشترین شتێك کە چارەسەری خۆتانی پێبکەن کەڵەشاخە"[٢٣].
٢) "باشترین دەرمان کەڵەشاخە"[٢٤].
٣) "شیفا لە شەربەتی هەنگوین و کەڵەشاخدایە"[٢٥].

شایانی باسە چارەسەر بە کەڵەشاخ یەکێکە لە کۆنترین شێوازەکانی چارەسەر کە مرۆڤایەتی نزیکەی پێنج هەزار ساڵ پێش ئێستا ناسیویەتی و لەسەرتاسەری ئەوروپا و ئاسیادا بەتایبەت لە وڵاتی چین بۆ چەندین سەدە، برەوێکی زۆری پێدراوە، عەرەبەکانیش کەڵەشاخیان زانیوەو چارەسەریان پێکردووە بۆتە یەکێك لە کۆڵەکەکانی پزیشکی عەرەبی؛ چونکە کەڵەشاخ و خوێنبەردان و داخکردن بە سێکوچکەی چارەسەری نەشتەرگەری ناسراون لە پزیشکی کۆنی عەرەبیدا[٢٦].کەواتە؛ لایەنی ئایینی پزیشکی میللی ڕەهەندێکی قووڵی لە بیروباوەڕی میللی هەرکۆمەڵگایەکدا هەیە، هاوکات ئەبوبەکری ڕازی*؛ یەکەم (پزیشکی کلینیکی) بووە لە مێژووی پزیشکییدا، یەکەم کەس بووە ئاژەڵی بەکارهێناوە بۆ تاقیکردنەوە و، هەتوانی لە گژو گیا سرووشتییەکان دروستکردووە.[٢٧] ئەبوقاسمی

---

(٢٢) ئیرەج مورادی (باقلاوایی): پێشەکییەك لەسەر ڕووەکناسی، گیادەرمانی و پزیشکی خۆماڵی کوردەواری (پزیشکی میللی): (چاپی یەکەم ٢٠١٦) ل ٨٩.

---

(٢٣) رواه مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري، صحيح مسلم، التحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي – بيروت، ط١، (١٢٠٤/٣) رقم الحديث (٦٢)

(٢٤) أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل: مسند أحمد، التحقيق: شعيب الأرناؤط - عادل مرشد، وآخرون إشراف: د عبد الله التركي، مؤسسة الرسالة، ط١، ١٤٢١ هـ ٢٠٠١م، (٢٤٢/٢٠) رقم الحديث (١٢٠٩٣).

(٢٥) الجامع الصحيح: محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، التحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ط ١، ١٤٢٢هـ، (١٢٢/٧)، رقم الحديث (٥٦٨٠)

(٢٦) صهباء محمد، سەرڤاوەی پێشوو، ل١٣

* ئەبوبەکر محەمەدی کوڕی زەکەریای ڕازی (250هـ/864م 5 شعبان311 هـ19/ نوفمبر923 م)، لە سەروەختی موکتەفی بیللادا لە هەریەك لە نەخۆشخانەکانی ڕەی و بەغدا کاری پزیشکی کردووە، دانراوەکانی: "الحاوي" و "الجامع"، زۆر بەسوودە و چەندین چارەسەری بە ڕووەك و گژوگیا لە خۆگرتووە "الأعصاب". یەکێك لە ڕێنماییەکانی ئەوەیە دەڵێت: "گەر بە خواردنی ڕووەکی بەسوود دەردەکەت چارەسەر بوو، ئەوا بە دەرمانی دی خۆت چارەسەر مەکە، گەر بەیەك دەرمان چارەسەرت بوو ئەوا مەیکە بە دوو دەرمانی تێکەڵ".

– الزركلي، خير الدين بن محمود بن محمد، الأعلام، بيروت: دار العلم الملايين، ط ١٥، ٢٠٠٢م، (١٥٧/٥_١٦١).

(٢٧) لەبەرواری ٢٠٢١/٥/٢١ سەردانی ئەم ماڵپەڕەمان کرد: https://docdro.id/KbUBXnA

زەهـــــراوی** لە نەشـــــتەرگەری بچـــــوککردنەوەی ســــــنگی پیاوانــــــدا کە دەناســــرێت بە Gynaecomastia چەنــــدین تــــازە گەری کــــرد و ئەزمـــوون

** زەهراوی: خەلەفی کوڕی عەبباسی زەهراوییە ساڵی (١٠٣٦ز کۆچی دوایی کردووە)، پزیشك و زانایەکی ناودار بووە. لە زهرای نزیك قورتوبە لەدایك بووە، بەنێوبانگترینی ئەو کەسانە بووە لە جەڕاحیدا کتێبی داناوە، چەندین کتێبی بەم ناوانەوە داناوە: (التصريف لمن عجز عن التأليف) دوو بەرگە. (تفسير الأكيال والأوزان) و (المقالة في عمل اليد) و (كتاب فيه أسماء العقاقير باليونانية والسريانية ..). الزركلي، الأعلام، (٣١٠/٢).

وزانیارییەکانی خۆی بەکارهێنا.[28] مەنصوری کوڕی ئیلیاس[*] لە کتێبەکەیدا پێنج بەشی جیاکردۆتەوە و بۆ هەر بەشێکیشیان وێنەیەکی تەواوەتی کێشاوە، ئەوانیش توێکاری ئێسکەکان، دەمارەکان، ماسولکەکان، خوێنبەرەکان، مولوولەکانی خوێن.

دەکرێت بڵێین پزیشکە مسوڵمانەکان لەو دەمەدا کاریگەری زۆریان لە باشترکردنی تەندرووستی نەخۆشدا هەبووە، بە تایبەت لە میانەی ئەو گیا و ڕووەك و میوانەی لە قورئان و فەرموودەدا ناویان هاتووە و، زۆرجاریش – وەك پێشتر ئاماژمان پێدا- لە میانەی فەرموودەکانەوە سوودەکەیان خراوەتە ڕوو، هەروەها بە کنە و پشکنین و توێژینەوەی ورد، توانیویانە بواری پزیشکی بەرەو پێشتر بەرن. لەبەر ئەوە مرۆڤ هەوڵیداوە سوود لەو ڕووەکانە وەربگرێت کە لەو زەویەدا هەبووە کە تیایدا ژیاوە، وەك خودا لە قورئاندا ئاماژەی بۆ دەکات (يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ) واتە: "ئەی خەڵکینە هەموو ئەوەی لە زەوی دەڕوێت بۆ ئێوە ڕێگەپێدراوە کە بیخۆن، شوێنپێی هەنگاوەکانی شەیتان هەڵمەگرن؛ چونکە دوژمنێکی ئاشکرای ئێوەیە" [سورەتی ئەلبەقەرە: ١٦٨].

بەشی دووەم: ڕەهەندەکانی چارەسەری میللی

یەکەم: نەخۆشی و چارەسەری میللی

هەروەك ئاشکرایە نەخۆشی بە واتای ناڕەحەتی و ئازارە لە جەستە و ئەندامەکاندا، لەبەشی یەکەمدا ئاماژەی بۆکرا بەوەی مرۆڤ هەر لەسەرەتاوە کە نەخۆش کەوتووە و ئازار زۆری بۆ هێناوە، پەنای بردۆتەبەر هەر ڕێگایەك کە ئەو ئازار و ناڕەحەتیەی کەم بکاتەوە و نەیهێڵێت، هەربۆیە چارەسەر بۆ نەخۆشییەکان فرەڕەهەند و جۆرا و جۆرن، چی بەشێوەی زانستی و نوێ بێت یاخود کلتووری و میللی.

چارەسەرە میللییەکان چەندەها شێوەیان هەیە، هەر لە چارەسەر بە بۆن و ناوککەوتن و برینکاریی (الجراحي) .. تا دەگاتە گیادەرمانە؛ بەڵام ئەوانەی کە مۆڵەتی ئەم کارەیان هەیە و لە شاری سلێمانیدا ڕێگەپێدراون و، دەتوانن چارەسەر پێشکەش بە نەخۆش بکەن، ئەوانەن گیادەرمانە و کەڵەشاخ و دەرزی ئاژنین لە چارەسەرکردنی نەخۆشییە جۆراوجۆرەکاندا بەکاردەهێنن، دەکرێت لەم خشتەیەی خوارەوەدا ئاماژەیان پێبکەین، کە ژمارەیان بیست و دوو چارەسەرکاری میللیین[*]:

ژ	ناوی سیانی	لەدایکبوون	ئەندامێتی	پیشە	ناو و ناونیشانی شوێنی کار	ئاستی خوێندەواری
١	قيوم عبدالكريم عبدالمجيد	١٩٥٦	**دەستەی دامەزرێنەر**	ڕووەکی پزیشکی	دەرمانخانەی سرووشت/شەقامی گۆران	پەیمانگای کشتوکاڵی
٢	ئومێد مصطفى يحيى	١٩٦٧	----	--	ڕۆژماری/شەقامی گۆران	پەیمانگای پزیشکی
٣	هاوژين صبري محمود	١٩٦٦	-	-	وەنەوشە/شەقامی کاك ئەحمەدی شێخ	بکالۆریۆس/ فیزیا
٤	جميل محمد محي الدين	١٩٦٩	-	-	شەهیدانی ئازادی	ناوەندی
٥	جلال كريم أومر	١٩٧٧	ئەندام	ڕووەکی پزیشکی و کەڵەشاخ	ژیار/ ڕاپەڕین	بکالۆریۆس/ بایۆلۆجی
٦	بارام مصطفى قادر	١٩٦٦	-	کەڵەشاخ و دەرزی ئاژنین	شیفا/ شەقامی کاوە	پەیمانگای پزیشکی

[28] Chavoushi, S.H., Ghabili, K., Kazemi, A., Aslanabadi, A., Babapour, S., Ahmedli, R., & Golzari, S.E. (2012). Surgery for Gynecomastia in the Islamic Golden Age: Al-Tasrif of Al-Zahrawi (936–1013 AD). ISRN Surgery, 2012. P 56.

-T. Dogan, M. Bayramic¸li, and A. Numanoglu, "Plastic surgical techniques in the fifteenth century by Serafeddin Sabuncuoglu," Plastic and Reconstructive Surgery, vol. 99, no. 6, pp. 1775–1779, 1997.

-D. Gupta, B. Bleakley, and R. K. Gupta, "Dragons blood: botany, chemistry and therapeutic uses," Journal of Ethnopharmacology, vol. 115, no. 3, pp. 361–380, 2007.

-S. K. Hamarneh and G. Sonnedecker, A Pharmaceutical View of Abulcasis Al-Zahraw¯¯ı in Moorish Spain, Brill Archive, Leiden, The Netherlands, 1963.

-I. Nabipour, "Clinical endocrinology in the Islamic Civilization in Iran," International Journal of Endocrinology and Metabolism, vol. 1, pp. 43–45, 2003.

[*] ناوی تەواوی: مەنسووری کوڕی محەمەدی کوڕی ئەحمەدی کوڕی یوسفی کوری ئیلیاسی کشمیرییە، لە سەدەی سیازدە لەدایك بووە، پزیشکێکی مسوڵمانە و خەلکی شیرازە، لە خێزانێك پێگەشتووە کە بایەخیان داوە بە زانست و زانیاری، هەندێ بەرهەمی خۆیشی بەخشیوە بە پادشایانی فارس، نووسینەکانی بۆ ماوەی نێوان ٧٨٢-- ٧٩٣ ك، دەگەڕێتەوە. بڕوانە: لە ڕۆژی ٢٠٢١/٥/٦ بۆ وەرگرتنی زانیاری، سەردانی ئەم پەیجەمان کرد: https://ar.wikipedia.org/

[*] - تەنها (ڕێزان عەلی خدر) نەمانتوانی چاوپێکەوتنی لەگەڵدا ئەنجامبدەین؛ چونکە باری تەندرووستی ناجێگیر بوو.

٧	ڕەنج فاروق فتاح	١٩٨٩	-	ڕووەکی پزیشکی و کەڵەشاخ	ژیار، ڕاپەڕین	بکالیۆریۆس/ بایۆلۆجی
٨	ابراهیم قادر حسین	١٩٧٧	-	ڕووەکی پزیشکی و کەڵەشاخ	ابراهیم/ صابونکەران	چواری ئامادەیی
٩	ڕێزان علی خدر	١٩٧٤	-	ڕووەکی پزیشکی و کەڵەشاخ	دیدەن/ ئاوباریك	بنەڕەتی
١٠	فاروق عمر حمەلاو	١٩٦٩	-	ڕووەکی پزیشکی	شەقایق/ زێرینۆك	پەیمانگا
١١	بختیار خدر خلیل	١٩٧٨	-	ڕووەکی پزیشکی و کەڵەشاخ	بختیار سید خدر/ شارەوانی	بنەڕەتی
١٢	عمر رشید احمد	١٩٧٠	-	ڕووەکی پزیشکی	دنیا/ شەقامی گۆران	ئامادەیی
١٣	شیرین باوا هاشم	١٩٧٥	-	گیادەرمانی	گیادەرمانی دایك/ شەقانی ئۆرزدی	بەکالیۆریۆس
١٤	دیار ابراهیم احمد	١٩٩٠	-	گیادەرمانە و جوانکاری	نیلۆفەر/ سلێمانی	بەکالیۆریۆس
١٥	حمید عمر کریم	١٩٧٣	-	کەڵەشاخ	سلێمانی/ دارۆغا	ئامادەیی
١٦	کارزان محمد امین	١٩٨٠	-	ڕووەکی پزیشکی	کارزان/ بازاڕی ئاوباریك	بەکالیۆریۆس
١٧	هەرێم عمر صدیق	١٩٩٣	-	ڕووەکی پزیشکی	کارزان/ بازاڕی ئاوباریك	بایۆلۆجی
١٨	بەهار مجید حسن	١٩٨٣	-	دەرمانی ڕووەکی	ڕەییان/ شەقامی شۆڕش	بنەڕەتی
١٩	ئاری قیوم عبدالکریم	١٩٩٦	-	گیادەرمانی	سروشت/ شەقامی گۆران	بایۆلۆجی
٢٠	کرم أحمد مجي الدين	١٩٥٥	-	ڕووەکی پزیشکی	شایان/ بەکرەجۆ	پەیمانگا
٢١	لقمان عبدالله علی عبدالله	١٩٧٢	-	کەڵەشاخ	ئایە/ ابراهیم پاشا	دبلۆم
٢٢	سارا بختیار خدر	١٩٩٩	-	گیادەرمانی	گیادەرمانی سید خلیل	ئامادەیی

ئاماری پیشەوەرانی پزیشکی میللی کوردەواری/ لقی سلێمانی

ئەم پیشەیە بۆ بیست و یەك چارەسەرکار پیشەیەکی تاکەکەسییە و ئەنجامی هەوڵ و حەزو و ئارەزوی خۆیان بووە، بۆ یەك چارەسەرکاری میللی جگە لە حەزو و ئارەزووی خۆی بۆ ماوەیی بووە و لە باو و باپیرانییەوە بۆی ماوەتەوە. چارەسەرکارە میللییەکان لە شاری سلێمانی هەردوو لایەنی زانستی و ئەزموونیان لە پێشکەشکردنی چارەسەرەکانیاندا، پەیرەوکردووە؛ چونکە سەرجەمیان پێیان وابوو زانست و ئەزموون تەواوکەری یەکترن و، بەبێ بوونی یەکێکیان هیچ کام لەم چارەسەرییانە سەرکەوتوو نابێت.

هەرچەندە لە ئێستادا چارەسەری نەخۆشییەکان زیاتر لایەنی زانستییە و هەوڵ و کنە و پشکنین و گەڕانی چارەسەرکارە میللییەکان و بەدواداچوونییانە لەمیانەی زانستەوە. بەڵام مێژووی پیشەکە وەها دەریدەخات کە زیاتر ئەزموون بێت، دواتر لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا ئەم چارەسەرانە بڵاوبوونەوە و لە ڕووی زانست و

تاقیکردنەوەوە گەشتوون بە ئەنجامی باش، ڕەوتی زانستی خۆی وەرگرتووە. واتە: لە ئەنجامی خوێندنەوە ئەزموونیان وەرگرتووە و، لەو ڕێگەیەوە چارەسەر پێشکەش بە نەخۆش دەکەن. کەواتە بەبێ خوێندنەوە و زانست ئەم کارە سەرپێ ناکەوێت.[٢٩]

شایەنی باسە چەند هۆکارێك یارمەتیدەرن لە چۆنیەتی دیاریکردنی نەخۆشییەکان لە پزیشکی میللییدا:

١) خوێندنەوەی بەردەوام و گەڕان بەدوای زانیارییدا.

٢) بینینی نەخۆشی زۆر، دەبێتە هۆی وەرگرتن و بەدەستهێنانی ئەزموونی زیاتر.

٣) میزاجناسی*، کە ئەمەیان لە پزیشکی و دەرمانی کیمیاوییدا باسی نییە، هاوکات خاڵێکی گرنگە و ڕۆڵی گەورە و کاریگەری هەیە لە چارەسەرکردنی نەخۆشییەکاندا، بەو مانایەی گەر دوو کەس هەمان نیشانە و نەخۆشیان ببێت بەوەی یەکێکیان گەنم ڕەنگ و ئەوی دی سپی پێست بێت، نموونەی ئەوەش گەر بۆ چارەسەری نەخۆشییەکەیان شملّی وەك دەرمان باش بێت، لێرەدا پێویستە لەوە ئاگاداربین، کە ئەو کەسەی میزاجی سارده دەرمانەکە لەگەڵیدا دەگونجێت؛ بەڵام ئەوەی میزاجی گەرمە و تەنها ئەو دەرمانەش بەردەستە بۆ چارەسەری نەخۆشییەکەی، پێویستە پێی بوترێت ئەو دەرمانە لەگەڵ شتێکی فێنکدا بخوات. یان کەسێك میزاجی گەرم بێت نابێت هەنگوینی بۆ بنووسرێت؛ چونکە لەوەیە سرکە زیاتر بۆی بە سوود بێت. کەواتە بەبێ مەزاجناسی چارەسەری تەواوی نەخۆش ناکرێت و ئەنجامی ئەرێنی نابێت[٣٠].

٤) دەروونی نەخۆش: پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە هەر لە مێژەوە هەرکەس لەم بوارەدا کاری کردبێت پێی وتراوە حەکیم، حەکیمەکان لەو کاتەدا وەك پزیشکی ئێستا بوون و شارەزابوون، زۆرینەشیان خوێندەوارییان نەبووە، بەڵام ئەزموونیان هەبووە و چارەسەری هەموو نەخۆشییەکیان کردووە، بۆیە ئەم ناوەشی لێنراوە بە واتای ئەوەی هەموو هەڵسوکەوتێکی حەکیمانە بێت و، لەگەڵ باری دەروونی نەخۆشەکاندا بگونجێت.

کەواتە دەروون و میزاج، ئەو دوو لایەنەن کە لەلای چارەسەرکاری میللیی زۆر کاری لەسەر دەکرێت و، ڕۆڵێکی ئێجگار گرنگیان هەیە لە چارەسەکردنی نەخۆشییەکاندا. لەهەمان کاتدا ئەو نەخۆشانەی بۆ چارەسەری نەخۆشەکانیان ڕوو لە چارەسەرکاری میللیی دەکەن، لەلایەن چارەسەرکارە میللییەکانەوە گرنگترینی ئەو سێ پرسیارانەیان لێدەکەن، کە ڕۆژانە بەرەوڕووی خۆیان دەبێتەوە: ئایا قەبزیت هەیە؟ نەخۆشی قۆڵۆنت هەیە؟ بوونی ددانی کلۆر؟

لەبەرئەوەی بوونی هەریەکێك لەوانە ناهێڵێت سوود لە چارەسەرییەکان ببینێت، بوونی ددانی کلۆر ڕێگرە لە باش جوینی خواردنەکان و، کاریگەری ڕاستەخۆی لەسەر سەر و دەستەکان هەیە و، ڕیخۆڵەش بە باشی هەڵینامژێت و گەدەش بە باشی هەرسی ناکات، هاوکات گەر چەوری و خوێنی زۆر بێت، ئەوا دەرمانەکە ناتوانێت بە باشی لە دەمارەکاندا هاتووچۆ بکات، بۆ ئەو مەبەستە پێویستە لەسەرەتادا کەڵەشاخی بۆ بکرێت، ئیدی بەو شێوە دەمارەکان پاك دەبنەوە، کەش و هەوایەکی لەباری لە لەشدا بۆ ڕێکدەخرێت هەتا بتوانێت سوود لە دەرمانەکە ببینێت. ئەم کارەش لەسەر بنەمای کاری پزیشکی سەردەمی یۆنانییە کۆنەکان ئەبوقرات* جێبەجێ دەکرێت.

شیاوی باسە هەروەك چۆن لە پزیشکی نوێدا چارەسەر بۆ زۆرێك لە نەخۆشییەکان نەدۆزراوەتەوە، بەهەمان شێوە لە چارەسەری میللییشدا چەندین نەخۆشی هەیە کە چارەسەریان زەحمەتە، بەڵام ڕووەکی پزیشکی چەندینجار لە ماددەی کیمیاوی بەهێزترە و، دەکرێت چارەسەری زۆرباشی بۆ سەرجەم نەخۆشییەکان لە خۆگرتبێت، بەڵام تا ئێستا زانست پەی بە هەمووی نەبردووە.

دووەم: دیارترین ئەو نەخۆشیانەی چارەسەری سرووشتیان بۆ دەکرێت

شایەنی باسە خەڵکی بۆ هەموو نەخۆشییەك سەردانی چارەسەرکاری میللیی دەکەن، ئەمەش بەهۆی ئەوەی زۆربەی دەرمانە کیمیاییەکان بۆ بازرگانین و لە خزمەتی مرۆڤدا نین. لە زۆربەی وڵاتانی دنیا خەڵکی زیاتر گەڕاونەتەوە بۆ بەکارهێنانی دەرمانی گیایی و، سوود وەرگرتن لە چارەسەرە میللییەکان؛ چونکە بە گوێرەی توێژینەوەکان دەرمانە گیاییەکان ڕۆژ بە ڕۆژ سوودی زیاتریان لێدەردەکەوێت، لە کاتێکدا ڕۆژانە دەرمانە کیمیاییەکان زیان و دەرهاویشتەکانی دەردەکەون.

لە دیارترین نەخۆشییەکان کە سەردانی چارەسەرکاری میللیی دەکەن، نەخۆشییە هەناوییەکان و هەوکردنی گەدە و قۆڵۆن و نەخۆشییەکانی پێست و شەقیقە و گیرانی دەماری دڵ –بێئەوەی کرانەوەی دڵی بۆ بکرێت- زۆرترین چارەسەریان بۆ دەکرێت.

---

[٢٩] ئومێد موستەفا یەحیا، ئەندامی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، دەرمانخانەی ڕۆژماری شەقامی گۆران، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/١٦.

* مەزاج: تایبەتمەندییەکی کەسیی و فیتری و بۆماوەییە و، بە هیچ کلۆجێك ناکرێت دەستکاری بکرێت؛ چونکە خاوەنی بنەمایەکی بایەلۆجیی و بۆماوەییە و، ناکرێت لەڕوی کاریگەری ژینگەییەوە گۆڕانکاری بەسەردا بێت. بۆیە چوار جۆر میزاجی سەرەکی هەیە: میزاجی گەرم، میزاجی سارد، میزاجی گەرم و سارد، میزاجی سارد و گەرم. بڕوانە: إکستراند، د. المزاجات البشرية الأربعة.The Transformed Soul: thetransformedsoul.com. Psychologia: psychologia.co، لەبەرواری (٢٠٢١/٦/٢٧) دا، سەردانی ئەم ماڵپەڕەمان کردووە.

[٣٠] قەییوم عەبدولکەریم عەبدولمەجید، دەستەی دامەزرێنەر، دەرمانخانەی سرووشت، شەقامی گۆران، چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٢٠.

* أبو قراط: پزیشکێکی یۆنانییە و بە باوکی پزیشکی ناوزەدکراوە، لەژیانیدا زۆرترین گەشتی کردووە ئەمەش وایکرد ئەزموونێکی زانستی زۆرباش لە بواری پزیشکییدا دەست بخات، وای کرد کە کاری پزیشکی لە خورافیات و غەیبیات جودا بکرێتەوە و، چەمکە پزیشکییەکانی بە شێوەیەکی زانستییانە دامەزراند، کە کارگەرییەکی باشی لە پێشکەوتنی لایەنی زانستی ئەودا بەخۆوە بینی، عەرەب بە ناوی (بوقرات)ەوە دەیناسنەوە یان ناوی دەهێنن و، هاتوون شەرح و ڕاڤەی زۆرینەی کتێب و دانراوەکانیان کردووە بە عەرەبی، ناودارترینی ئەو کەسانەی شەرحیان لەسەر بەرهەمەکانی کردووە ئەمانەن: حونەینی کوڕی ئیسحاق، عیسای کوڕی یەحیا، سابیتی قوڕڕە، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەلی. ئەبوقرات ساڵی (٢٧٠ پ.ز) کۆچی دوایی کرد. بڕوانە: مجموعة من الكتاب: الموسوعة العربية الميسرة، ط١، شركة ابناء شريف الأنصاري، بيروت – لبنان، (٢٠١٠م/١٤٣١هـ)، ص ١٤.

- دەرزی ئاژنین –وەك لەوێنەی ژمارە (٣)دا خراوەتەروو- ئازار لابەرە و گەڕانەوەی هاوسەنگی لەشی مرۆڤ و وزەی مرۆڤە؛ چونکە لە زۆربەی دەرزییەکان نووسراوە (وزە/ energy) واتە وزە و تاقەت بۆ دەگەڕێنێتەوە و، لایەنی دەروونی مرۆڤ بەهێز دەکات و، بە بەکارهێنانیشی خەمۆکیی و بێتاقەتی ناهێڵێت.[٣١]

وێنەی ژمارە (٣) دەرزی ئاژنین ڕووندەکاتەوە

- لەگەڵ ئەوەی لە چارەسەری میللییدا نەشتەرگەری نیە، بەڵام کەڵەشاخ و بەکارهێنانی کرمی زالو، خوێنبەردان، جێگەی نەشتەرگەری دەگرێتەوە. بۆ نموونە کەسێك قاچی تووشی دەوالی دەبێت، بەمە بۆری خوێنی دەئاوسێت، کە لە پزیشکی نوێدا نەشتەرگەری بۆ دەکرێت، بەڵام لە چارەسەری میللییدا خوێنبەردانی بۆ دەکەن و، ئەو دەمارە لە خوێنەکە پاك دەکرێتەوە، یاخوود زالو؛ کە بە پێی ئەزموون و زانست بۆ هەندێك نەخۆش کراوە و ڕۆڵی نەشتەگەری بینیوە.
- بەهەمان شێوە کەڵەشاخیش کە زۆر بەربڵاوە و لە چارەسەرکردندا بەکاردەهێنرێت، زۆرجار ئەو کاتانە بەکاردێت کە کەسەکە تووشی هەوکردنی بڕبڕەی پشت، خزانی دیسك بووە، گەر بێت و کەڵەشاخیان لەسەر شوێنی ئازارکە بۆ بکرێت، ئەوا ئازاری کەم دەبێتەوە و هەوکردنی نامێنێت. لەڕوی زانستیشەوە سەلمێنراوە، کاتێك لەشی مرۆڤ بریندار دەبێت ماددەیەك لە لەشیدا هەیە و پێی دەوترێت (ئەنتەرفیرۆن/interferon) و جگەر دەریدەدات، چالاکدەبێت، کە بەهێزترین ماددەی ئەنتیبایۆتیکە بۆ جەستەی مرۆڤ و، دژە ڤایرۆس و بەکتریا کار دەکات، بەمەش دەبێتەهۆی بەهێزکردنی بەرگری لەشی مرۆڤ.[٣٢]
- هاوکات بەکەڵەشاخ کۆمەڵێك ماددەی تری وەك مۆرفین، ناتیرك ئۆکساید، کۆتیزۆڵ، کۆتیزۆن، دۆپانین، هیستامین، مایکرۆفەیج، کۆلاجین .. لە لەشدا چالاکدەبن و، هەریەکەیان ئەرکێکیان هەیە و بۆ هەموو کەسێکیش پێویستن[٣٣]
- لەهەمانکاتدا بەردانی دەماری نێوان هەردوو برۆ، کە ئەمەش جۆرێکە لە کەڵەشاخ بۆ ئەو کەسانە دەکرێت کە شەقیقەیان هەیە، ملی نەخۆشەکە تۆزێك دەبەسترێت هەتا بۆرییەکی خوێن لەناوچەوانیدا -لەنێوان برۆکانی- دەئاوسێت و، دواتر گوێزانێك لەو بۆریە خوێنە ئەدرێت و خوێنەکەی دێتەدەرەوە[٣٤].
- هەروەها لەچارەسەری میللییدا ئازارەکانی ئەژنۆ، بڕبڕەی پشت، چوونەسەریەکی فەقەرەکانی پشت، پێویستی بە نەشتەرگەری نییە؛ چونکە نەشتەرگەری بەکارێکی مەترسیدار دادەنرێت و نابێت دەستکاری هیچ بەشێکی لەشی مرۆڤ بکرێت.[٣٥]
- گەر نەخۆشیەکی وامان هەبێت هەموو هەوڵێك ئەدرێت بۆ پتەوکردن و بەهێزکردنی ئەو لەشە، بەشێلان یاخود گرتنەوەی تێکەڵەیەك لە گیاسروشتییەکان و، بەکارهێنانی وەك موشامایەکی ئازارشکێن، کە لە شوێنی ئازارەکە دەدرێت و دەبەسترێت. ئەم کارە دەبێتەهۆی چالاك بوونەوەی سوڕی خوێن لەو شوێنەدا و، کەمکردنەوەی هەوکردن و، خاوکردنەوەی گرژی ماسوولکە و دەمارەکان و، لەناوبردنی هەوکردنەکە، کە ئەمانەش کۆمەڵێکن لەو ئیشانەی کە ئاتاجی بە نەشتەرگەری نییە.[٣٦]
- هاوکات ڕێگەی تریش هەیە کە ئەمەیان زیاتر لە وڵاتانی تر پەیڕەودەکرێت و، پێیدەوترێت (کارۆپراکتیك) واتە ڕێکخستنەوەی بڕبڕەکانی پشت. بە واتایەکی تر ئەو بڕبڕەیەی کە دەرچووە یان خزاوە بەدەست دەخرێتەوە شوێنی خۆی، بەڵام پێویستە چارەسەرکارە میللییەکە شارەزایەکی تەواوی هەبێت لەم بوارەدا.
- لەکاتێکدا لە پزیشکی نوێدا چارەسەری گیرانی دەماری دڵ بە قەستەرە و باڵۆن دەکرێت، لە چارەسەری میللییدا بە گیراوەیەکی سروشتی چارەسەر دەبێت، ئەویش سرکەی سێوی خۆماڵی ئەندازەیەك سیری تیا بخوسێنرێت بۆ ماوەی دوو هەفتە تا سێ هەفتە دابنرێت، یاخود ئەتوانرێت سیرەکە لە ڕنە بدرێت و لەو

---

[٣١] بارام مستەفا قادر، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، کەڵەشاخ و دەرزی ئاژنینی شیفا، شەقامی کاوە، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٧.

[٣٢] جمیل محمد مجي الدين، دەستەی دامەزرێنەر، شەهیدانی ئازادی، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/١٩.

[٣٣] حمید عمر کریم، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، کەڵەشاخی سلێمانی، دارۆغا، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٧.

[٣٤] إبراهیم قادر حسین، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، گیادەرمان و کەڵەشاخی إبراهیم، صابونکەران، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٢.

[٣٥] قەییوم عەبدولکەریم عەبدولمەجید، سەرچاوەی پێشوو، چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٢٠.

[٣٦] لقمان عبدالله علي عبدالله، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، کەڵەشاخی ئایە، إبراهیم پاشا، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٨.

سرکەی سێوەدا بخوسێنرێت پاشان بپاڵێورێت، لە ئێستادا چارەسەری سروشتی هەیە لە ئەڵمانیاوە هێنراوە کە سیر و گوێز و چەند گیایەکی تریشی تێدایە کراوە بە حەب و کەپسول بۆ ئەو مەبەستە بەکاردێت.[٣٧]

- هەرچی دەرهەق بە گرفتەکانی ئینزیلاقە؛ کۆمەڵێك زەیت هەیە وەك زەیتی زەیتوون، شملی، ڕەشکە، گوولەبەڕۆژە یان جۆرەکانی دیکەی زەیت کە لە گیاسرووشتییەکان دروست دەکرێت، شوێنی ئازارەکەی پێ چەور دەکرێت ودەشێلدرێت، ئەمەش دەبێتەهۆی کەمکردنەوەی زیاتری ئازارەکە، لەگەڵ پێدانی پارچەیەك حەبی (حرمل)، کە ئەمەش هەر لە ڕۆنی گیاسرووشتییەکان دروست کراوە.
- یەکێکی دی لە گیادەرمانییەکان، گەڵای مۆردە لە چارەسەری سرووشتیدا چەندین سوودی هەیە و، بۆ زۆرترین نەخۆشی بەکاردێت، وەك نەزیفی یان خوێنبەربوون، ئازاری جومگەکان، بۆنی ناخۆشی پێیەکان و ئارەقکردنەوەی جەستە، بۆ ڕووتانەوە و بەهێزکردن و تۆخکردنەوەی ڕەنگی قژ بەکاردەهێنرێت.[٣٨]

کەواتە لە چارەسەری میللییدا لەبەرامبەر هەر نەخۆشییەکدا جۆرێك لە چارەسەر هەیە، ئیدی ئەو چارەسەرییە گیادەرمانە، کەڵەشاخ، یاخوود دەرزی ئاژنین بێت، ئەوا ژمارەیەك لە خەڵکی لە پێناو باشبوونی باری تەندروستییان، پەنای بۆ دەبەن.

بەشی سێیەم: کۆتایی توێژینەوە

یەکەم: دەرئەنجامەکانی توێژینەوە:

١) چارەسەرە میللییەکان ڕەهەندێکی کلتووریان هەیە و، هەر کۆمەڵگەیەکیش بەپێی کلتوورەکەی چارەسەرەکان پێشکەش دەکات، مرۆڤیش پابەندە بە کلتووری کۆمەڵگەکەی، لەبەرئەوە هانابردنی نەخۆش بۆ چارەسەری سرووشتی ڕۆژبەڕۆژ ڕوو لە زیاد بوونە.

٢) چارەسەرە میللییەکان بەتایبەت لە بابەتی کەڵەشاخدا، ڕەهەندێکی ئایینیان هەیە، هەندێ کەس تەنها لەبەر زیندووکردنەوەی سوننەت ئەم کارە جێبەجێدەکەن.

٣) لە چارەسەری میللییدا نەشتەرگەری بوونی نییە، لەبەرامبەردا کەڵەشاخ و بەکارهێنانی کرمی زالو، شوێنی نەشتەرگەری دەگرێتەوە.

٤) میللەتی کورد وەك هەر میللەتێکی تر سوودی لە ڕووەك و گژوگیا و کەرەستەکانی ژینگەی کۆمەڵگەکەی خۆی بینیوە و، توانیویەتی بیخاتە خزمەتی خۆیەوە و بەکاریان بهێنێت، ئەم کارەش ئەو کەسانە پێی هەستاون، کە شارەزای بەروبوومی خاکەکەیان بوون و چارەسەرییەکانیان پێشکەش کردووە.

٥) بێئومێدبوونی نەخۆش لەبەکارهێنانی چارەسەری کیمیایی هۆکارێك بوو لە پەنابردنیان بۆ چارەسەری سروشتی.

٦) باوەڕبوون بە چارەسەری سروشتی و متمانەی نەخۆش بە چارەسەرکارە میللییەکان هۆکاری زووتر چاکبوونەوەی نەخۆشەکانە.

٧) هەرزانی نرخی دەرمان و چارەسەری میللی بە بەراورد بە دەرمانی کیمایی.

دووەم: پێشنیار و ڕاسپاردەکانی توێژینەوە

یەکەم: پێشنیارەکانی توێژینەوە:

١) پێشنیار دەکەم بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان؛ وەك پسپۆڕی لە پزیشکی میللی بروانێت و، بایەخی زیاتر بەم بوارە بدات و، کار ئاسانی بۆ ئارەزوومەندانی ئەم بوارە برەخسێنێت بە کردنەوەی وەرشەی تایبەت دەرهەق بە ڕاهێنان و وەرگرتنی ئەزموون و زانیاری نوێتر لەو بوارەدا.

٢) پێشنیار دەکەم بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان؛ گرنگی زیاتر بە گژوگیا و گەڵا و ڕووەکە سرووشتییەکانی کوردستان بدات، کە دەکرێت جۆرەها دەرمانی گیایی بەسوودیان لێدرووست بکرێت و، هەناردەی دەرەوەشی بکات.

٣) پێشنیار دەکەم بۆ وەزارەتی تەندرووستی، کە چاودێری شێواز و چۆنییەتی درووستکردنی دەرمانە گیاییەکان و پاك و خاوێنی لە کەڵەشاخ و چارەسەرە میللییەکاندا بکات.

دووەم: ڕاسپاردەکانی توێژینەوە:

١) ئەنجامدانی توێژینەوەی هاوشێوەی ئەم توێژینەوەیە، کە سەبارەت بە پزیشکی میللییە لە شاری سلێمانی، لە سەرجەم شارەکانی دیکەی هەرێمی کوردستان و، بەراوردکردنیان لەگەڵ ئەم توێژینەوەیە، بەمەبەستی پەیبردن بە خاڵە هاوبەش و جیاوازەکانی نێوانیان.

٢) ئەنجامدانی توێژینەوە سەبارەت بەو کەسانەی بەبێ مۆڵەتی وەزارەتی تەندرووستی یان وەزارەتی ناوخۆ، هەڵدەستن بە ئەنجامدانی ئەم پیشەیە و چارەسەری نەخۆش دەکەن.

٣) گرنگیدان بە ژینگەی سرووشتیی کۆمەڵگەی کوردی و سوودوەرگرتن لەو گیایانەی تیایدا دەڕوێت.

---

[٣٧] بارام مستەفا قادر، سەرچاوەی پێشوو، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٧.

[٣٨] بختیار خدر خلیل، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، گیادەرمانە و کەڵەشاخی سەید خلیل، شارەوانی، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٢٥.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

١. ئیرەج مورادی (باقلاوابی): پێشەکییەك لەسەر رووەکناسی، گیادەرمانی و پزیشکی خۆماڵی کوردەواری (پزیشکی میللی): (چاپی یەکەم ٢٠١٦).

٢. سابیر بۆکانی، میتۆدی توێژینەوەی زانستی، چ١، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٦.

٣. صهباء محمد، کەڵەشاخ لەنێوان زانست و ئەفسانەدا، و: جەلال کەریم ئۆمەر، چاپی یەکەم، بەبێ ناوی چاپخانە و شوێن، ٢٠١٨.

دووەم: لیستی سەرچاوە عەرەبییەکان:

١. أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل: مسند أحمد، التحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، ط١، ١٤٢١ هـ ٢٠٠١م.

٢. إحسان محمد الحسن، مناهج البحث الاجتماعى، دار الوائل للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، ٢٠٠٥.

٣. حازم البكري، العقاقير الشعبية والأدوية العطارية، دار الحرية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨١.

٤. حسن الخولي، الريف والمدينة في المجتمعات العالم الثالث، دار المعارف للطباعة، القاهرة – مصر، ١٩٨٢.

٥. ابن خلكان (٦٨١ك): وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، مصدر سابق، (٢٠٥/١).

٦. الزركلي، خير الدين بن محمود بن محمد، الأعلام، بيروت: دار العلم الملايين، ط ١٥، ٢٠٠٢م.

٧. راجي عباس التكريتي، الإسناد الطبي في الجيوش العربية الإسلامية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٤.

٨. زيتون كمال، تصميم البحوث الكيفيه و معالجه بياناتها الكترونيه، عالم الكتب، قاهرة، ٢٠٠٦.

٩. رينهارت بيتر آن دوزي (١٣٠٠هـ): تكملة المعاجم العربية، نقله إلى العربية وعلق عليه: محمد سليم النعيمي، ط ١، ١٩٧٩_ ٢٠٠٠ م، وزارة الثقافة والإعلام، الجمهورية العراقية، (٣٠٣/٢).

١٠. رواه مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري، صحيح مسلم، التحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي – بيروت، ط١.

١١. سهيل رزق دياب، مناهج البحث العلمى، (د-ط)، فلسطين، ٢٠٠٣.

١٢. علي المكاوي، علم الاجتماع الطبي في الوطن العربي، إسكندرية، دار المعرفة الجامعية، ١٩٩٠.

١٣. عبدالحميد لطفى، الانثروبولوجية الاجنماعية، دارالمعارف، القاهرة، ١٩٨٤.

١٤. مدينة الملك عبدالعزيز للعلوم والتقنية، السعودية _ الرياض،٢٠٠٧.

١٥. مجموعة من الكتاب: الموسوعة العربية الميسرة، ط١، شركة ابناء شريف الأنصاري، بيروت – لبنان، (٢٠١٠م/١٤٣١هـ).

١٦. محمد بن صالح العساف، المدخل الى البحث فى العلوم السلوكية، مكتبة العبيكان، الرياض، ٢٠١٠.

١٧. مصطفى خلف عبدالجواد: قراءات معاصرة في نظرية علم الاجتماع، مراجعة الترجمة: محمد الجوهري، مركز البحوث والدراسات الاجتماعية، كلية الاداب – جامعة القاهرة، ٢٠٠٢.

١٨. محمد الجوهرى و آخرون، علم الاجتماع الطبى، ط١، دار المسيرة، عمان، ٢٠٠٨.

١٩. محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي: الجامع الصحيح: ، التحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ط ١، ١٤٢٢هـ

٢٠. معن خليل عمر، الموضوعية والتحليل فى البحث الاجتماعى، دار الافاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٣.

٢١. موفق الحمدانى و اخرون، مناهج البحث العلمى، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، اردن، ٢٠٠٦.

٢٢. فاروق احمد مصطفى و محمد عباس ابراهيم، المناهج الانثروبولوجية و تطبيقاتها الميدانية، دار المعرفة الجامعية الاسكندرية، مصر، ٢٠١٠

٢٣. فتحيه محمد ابراهيم و مصطفى حمدى الشنوانى، مدخل الى مناهج البحث فى علم الانسان " الانثروبولوجيا "، دار المريخ للنشر، الرياض، السعوديه، ١٩٨٨.

سێیەم: سەرچاوە ئینگلیزیی و فەرەنسییەکان:

١. Chavoushi, S.H., Ghabili, K., Kazemi, A., Aslanabadi, A., Babapour, S., Ahmedli, R . Golzari, S.E. (2012). Surgery for Gynecomastia in the Islamic Golden Age: Al-Tasrif of Al-Zahrawi (936–1013 AD). ISRN Surgery, 2012

٢. T. Dogan, M. Bayramic¸li, and A. Numanoglu, "Plastic surgical techniques in the fifteenth century by Serafeddin Sabuncuoglu," Plastic and Reconstructive Surgery, vol. 99, no. 6, pp. 1775–1779, 1997.

٣. D. Gupta, B. Bleakley, and R. K. Gupta, "Dragons blood: botany, chemistry and therapeutic uses," Journal of Ethnopharmacology, vol. 115, no. 3, pp. 361–380, 2007.

٤. S. K. Hamarneh and G. Sonnedecker, A Pharmaceutical View of Abulcasis Al-Zahraw¯ ¯ı in Moorish Spain, Brill Archive, Leiden, The Netherlands, 1963.

٥. I. Nabipour, "Clinical endocrinology in the Islamic Civilization in Iran," International Journal of Endocrinology and Metabolism, vol. 1, 2003.

چوارەم: لیستی چاوپێکەوتنەکان:

١. ئومێد موستەفا یەحیا، ئەندامی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، دەرمانخانەی ڕۆژماری شەقامی گۆران، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/١٦.
٢. إبراهيم قادر حسين، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، گیادەرمان و کەڵەشاخی إبراهيم، صابونکەران، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٢.
٣. بارام مستەفا قادر، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، کەڵەشاخ و دەرزی ئاژنینی شیفا، شەقامی کاوە، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٧.
٤. بختيار خدر خليل، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، گیادەرمانە و کەڵەشاخی سەید خلیل،
٥. شارەوانی، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٢٥.
٦. جميل محمد محي الدين، دەستەی دامەزرێنەر، شەهیدانی ئازادی، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/١٩.
٧. حميد عمر كريم، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، کەڵەشاخی سلێمانی، دارۆغا، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٦/٢٧.
٨. لقمان عبدالله علي عبدالله، ئەندامی کۆمەڵەی ڕووەکناسانی کوردستان، کەڵەشاخی ئایە، إبراهيم پاشا، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٨.
٩. قەییوم عەبدولکەریم عەبدولمەجید، دەستەی دامەزرێنەر، دەرمانخانەی سرووشت، شەقامی گۆران، چاوپێکەوتن ٢٠٢١/٥/٢٠.

پێنجەم: گۆڤار ماڵپەڕ و سایتەکان:

١. إكستراند، د. المزاجات البشرية الأربعة
The Transformed Soul: thetransformedsoul.com. Psychologia: psychologia.co
٢. https://ar.wikipedia.org/

شەشەم: توێژینەوەی ماستەر و دکتۆرا:

یەکەم: بە زمانی کوردی

1. مەسعود مەحمود حەسەن: شاری سلێمانی(١٩٨٨-٢٠٠٣) "توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە"، نامەیەکی ماستەرە و پێشکەشی بە (بەشی مێژووی کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی)ی کراوە، ٢٠١٨، (بڵاونەکراوەتەوە).

هەشتەم: پوختەی توێژینەوە بە زمانی عەرەبی

الطب الشعبي -دراسة أنثروبولوجية-

إن لجميع المجتمعات الإنسانية ثقافة متسمة بها، وأنها تعد واحدة من أساليب حياة شعب بعينه أو مجتمع ما حيث يعرف المجتمع بسبب ثقافته التي تميزها عن الآخر. في الحقيقة هناك علاقة وطيدة ما بين الثقافة والمجتمع، ولذلك أصبحت الثقافة موقع اهتمام بالغ الأهمية من قبل جميع أصول أنثروبولوجيا وفروعها. وأن الصحة السليمة تعد واحدة من الجوانب المهمة للحياة، لذا أعطى الأنثروبولوجيون أهمية أكثر بالناحية الصحية التي تتعلق بالثقافة المألوفة للمجتمع.

إن الدراسة هذه؛ يسلط الضوء حول موضوع الطب الشعبي، والذي باتت ممارستها معروفة و منتشرة في جميع أصقاع المعمورة، وأن ممارسي هذه المهنة ومنشغليها لهم مساهمة ملفتة في تحسين حالة الإنسان الصحية، لا سيما أولئك الذين قاموا بتقديم خدمات الرقابة الأولية، والتي تعد موضوعا حيويا، ومستخدما _في الوقت نفسه_ أسلوبا علاجيا حيث مارسها الإنسان حينما أصابوا بسقام أو مرض ما. وأن أهمية الدراسة تتجلى في كونها تصبح مصدرا أساسيا للمعلومات المتعلقة بالأنثروبولوجيا الطبية.

حيث تم تقسيم الدراسة إلى ثلاثة فصول رئيسة، حيث تطرقت في **الفصل الأول** منها إلى الطب الشعبي والذي احتوى على محاور عدة وهي: الطب الشعبي، والطب الحديث، وتاريخ استهلال أو ظهور الطب الشعبي. وكذلك تم عرض الطب الشعبي في هذا الفصل من جهات عديدة وهي متكونة من: الطب الشعبي بوصفه مهنة وراثية، والطب الشعبي بدوره جزءا من ثقافة المجتمع، وكذلك الطب الشعبي بوصفه علاجا للجانب النفسي والديني. أما ما يتعلق **بالفصل الثاني**؛ فتم تسليط الضوء على أبعاد العلاج الشعبي، حيث أشرنا فيه إلى الأمراض والمعالجات الشعبية، وكذلك القيام بتحديد أبرز الأمراض التي تمت معالجتها من قبل ممارسي الطب الشعبي. ولكن بالنسبة **للفصل الختامي** فسلطت الباحثة الضوء على نتائج عدة فضلا عن مقترحات وتوصيات وقائمة المصادر والمراجع. هذا مع القيام بوضع ملخص باللغتين العربية والانجليزية.

نۆیەم: پوختەی توێژینەوە بە زمانی ئینگلیزی

Traditional Medicine
-anthropological study-

All human societies have their own culture. The culture is constructed according to the life style of a nation or a society, and the society is recognized by its culture. It is clear, there is a strong relationship between society and culture. For this, the culture is significant and taken in consideration for all anthropological brunches. A good health is one of the important aspect of human being life. So that, the interest of anthropologists of medicine and diseases belongs to the common culture in the society.

This anthropological study is about Traditional Medicine which has been known and popular for thousands of years, and now is being practiced when the people who is working in this profession participated in a big way to improve the state of human health. Particularly, all who offered the primitive service and care. This is the popular style of treatment which people used when they get disease.

The significant of this study is, it will be a resource in the field of anthropological medicine, because it is the first anthropological study will be written in Kurdish language about this issue. It is also the one main subject of anthropological study is about traditions, culture, tradition medicine and those treatments used and became an important part of culture which most of people take it in consideration, and most of them rely on it as a belief.

The researcher divided her study into two main chapters: in the first chapter focused on traditional medicine. This part consists of some topics, such as, traditional medicine and modern medicine, the history and the arise of job of traditional medicine. At the same time, in this chapter is talked about traditional medicine in many aspects, such as, the traditional medicine as inherited craft and profession, the traditional medicine as a part of society culture, traditional medicine as therapy, and traditional medicine from the view point of religion. the second chapter of this study focuses on dimensions of traditional treatments. This chapter remarks to disease and traditional treatments.

Finally, the researcher remarked to the many conclusion, recommends and the list of resources, as well as wrote the abstract in both Arabic and English languages.